

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ,
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ, ΥΠΟΔΟΜΩΝ,
ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ & ΔΙΚΤΥΩΝ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ: «ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ (ΕΠΑΝ ΙΙ)»

*ΕΡΓΟ: "Συντήρηση, αναστήλωση και
ανάδειξη μνημείων της Επιδαύρου"*

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ:

Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων -
Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της
Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η Επίδαυρος ως τουριστικός προορισμός, αλλά και γενικότερα στην αντίληψη του κόσμου, είναι γνωστή κυρίως για το **θέατρο** της (**εικ.1**). Όσο όμως κι' αν αυτό αξίζει, το κύριο, μοναδικό πολιτισμικό περιεχόμενο του χώρου αυτού είναι το ιερό στο οποίο ανήκε το θέατρο, όπου **τα σωζόμενα μνημεία καταγράφουν με συγκλονιστικό τρόπο τη γέννηση της ιατρικής** και την εξέλιξη της θεραπείας από το μαγικό, θρησκευτικό στάδιο μέχρι τη θεμελίωση της επιστημονικής ιατρικής. Παρουσιάζεται εδώ με συντομία αυτός ο μοναδικός πολιτισμικός θησαυρός:

Γύρω στο 2800 π.Χ. μια οικογένεια με ηγετική θέση ανάμεσα στις άλλες που ζούσαν στην περιοχή, εγκαταστάθηκε στην

εικ.1

κορυφή ενός λόφου πίσω από το ύψωμα που κατέλαβε αργότερα το κλασικό θέατρο (**εικ.2α**), απ' όπου κανείς ελέγχει την πεδιάδα που απλώνεται βορειοανατολικά του. Οι πρώτοι που πέθαναν από τους ιδρυτές της εγκατάστασης, δυο άντρες και μία γυναίκα, θάφτηκαν δίπλα στα κτίριά της (**εικ.2β**). Μετά από χρόνια, η αρχική αυτή οικογένεια αυξήθηκε σε ολόκληρο γένος από συγγενείς οικογένειες που εγκαταστάθηκαν σε διάφορα μέρη της ευρύτερης περιοχής. Έτσι η μικρή αυτή εγκατάσταση εγκαταλείφθηκε. Όμως όχι μόνο δεν ξεχάστηκε, αλλά μέσα στα ερείπιά της άρχισε μια λατρεία των προγόνων που άφησε πλούσια ίχνη (**εικ.3**). Οι πρόγονοι, οι γενάρχες, με το πέρασμα του χρόνου αποκτούσαν στις πρώιμες αυτές

εικ.2α

1^ο
ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΥΓΕΙΑΣ

1ο ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

εικ.2β

κοινωνίες ηρωϊκή, μυθική υπόσταση, η οποία είχε τη δύναμη να προστατεύει τα μέλη του γένους και να τους χαρίζει υγεία και ευτυχία.

Έτσι ξεκίνησε στην Επίδαυρο η λατρεία της υγείας: Οι τάφοι και το σπήλι των γεναρχών προστατεύθηκαν με ένα περίβολο (εικ.4), μέσα στον οποίο δεν χτίστηκε ποτέ πια τίποτε, ενώ δίπλα σ' αυτόν αναπτύχθηκε τη 2η π.Χ. χιλιετία ένα μεγάλο υπαίθριο ιερό. Ο τοπικός μύθος, πολλά χρόνια αργότερα, θυμόταν αυτή τη “γενεαλογική” καταγωγή της λατρείας: Έλεγε ότι ο γενάρχης του τόπου, ο βασιλιάς Μάλος, ήταν εκείνος που πρώτος έφτιαξε το θυσιαστήριο του θεού Απόλλωνα, ο οποίος, γι' αυτό το λόγο, λατρεύθηκε σ' αυτό το ιερό,

εικ.3

ως Απόλλων Μαλεάτας. Ο μύθος έλεγε ακόμα, ότι ο **Μάλος**, που παντρεύτηκε τη Μούσα Ερατώ, προστάτιδα του έρωτα και της αναπαραγωγής, **ήταν προπάππος του Ασκληπιού**, τον οποίο γέννησε με μια εγγονή του στην Επίδαυρο ο Απόλλων. Έτσι οι γενάρχες έγιναν μυθικοί ήρωες, με θείες καταβολές και δυνάμεις, και έδωσαν με τον καιρό τη θέση τους σε καθαρά θεικές μορφές.

Το ιερό που ξηπάδησε από τη λατρεία των προγόνων που προστάτευαν το γένος και εξασφάλιζαν την επιβίωσή του περί τα μέσα της δεύτερης π.Χ. χιλιετίας φαίνεται ότι είχε από την αρχή ως κύρια λειτουργία την εξασφάλιση της θείας βοήθειας για την υγεία. Είναι γνωστό ότι **στον Απόλλωνα αποδίδο-**

νταν από τους αρχαίους ιαματικές ιδιότητες και πολλοί τον αποκαλούσαν ιατρό.

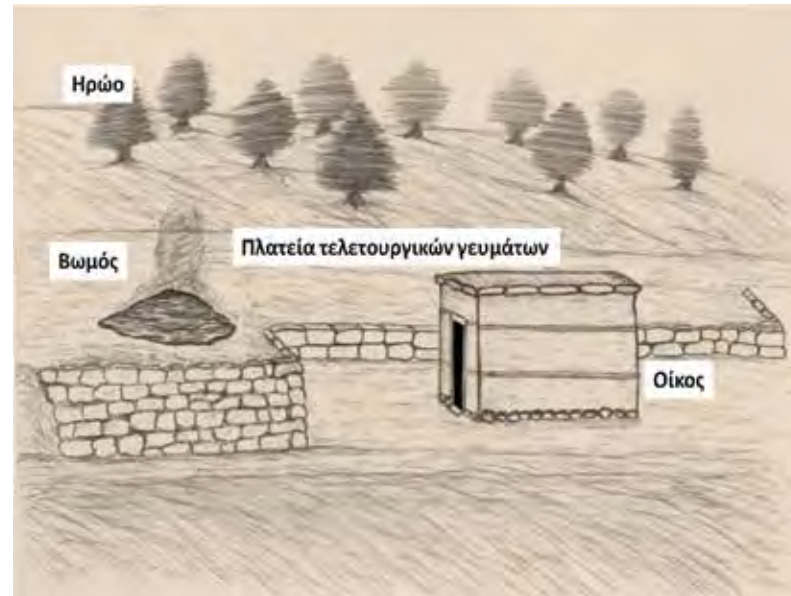
Στο πρώιμο αυτό ιερό της Επιδαύρου τεκμηριώνεται ο τρόπος με τον οποίο επιζητούσαν οι πιστοί στην αρχή την υγεία. Ο τρόπος αυτός ήταν καθαρά μαγικός: Το ιερό βρισκόταν δίπλα σε πηγές άφθονου νερού. Με το νερό γινόταν πρώτα ο **καθαρισμός**, ο οποίος προετοίμαζε για την κύρια τελετουργία, που ήταν η **κοινή εστίαση με τον θεό**. Γινόταν δηλαδή θυσία σε έναν υπαίθριο βωμό, που δεν ήταν τίποτε άλλο από το σωρό της στάχτης από προηγούμενες θυσίες (εικ.5). Τη θυσία ακολουθούσε συμπόσιο, πάνω σ' ένα μεγάλο διπλανό πλάτωμα. Τότε καλούσαν το θεό να λάβει μέρος στο συμπόσιο και του

εικ.4

προσέφεραν ένα κομμάτι της σάρκας των θυμάτων που έριχναν στη φωτιά του βωμού μαζί με άλλα αφιερώματα. Το υπόλοιπο από τις σάρκες των θυμάτων καταναλωνόταν μαζί με κρασί πάνω στο πλάτωμα από τους πιστούς.

Τη διαδικασία αυτή την ονόμαζαν θεοξένια, δηλαδή φιλοξενία του θεού, τον οποίο πίστευαν vonτά παρόντα. Η ανασκαφή έφερε στο φως τα σαφή υπολείμματα των εγκαταστάσεων για τη διαδικασία αυτή και των γευμάτων και αφιερωμάτων, που βρέθηκαν άφθονα επί τόπου (εικ.6α-β). **Η διαδικασία αυτή ήταν ένα είδος μετάληψης, απόκτησης ζωικής δύναμης από την βρώση της θεϊκής τροφής**. Η πρωτόγονη αυτή τελετουργία με το νερό και τα δείπνα συνεχί-

εικ.5

1^ο ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

10
ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

εικ.6α

στηκε στο ιερό και κατά την 1η π.Χ. χιλιετία. Όταν τον 8ο και τον 7ο π.Χ. αιώνα, με την ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων-κρατών στην Ελλάδα, το πανάρχαιο αυτό ιερό δεν έφθανε να εξυπηρετήσει τον κόσμο που το επισκεπτόταν, η λατρεία μεταφυτεύθηκε και στην πεδιάδα, όπου δημιουργήθηκε ένα ιερό με μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξης, που λειτούργησε ως δίδυμο με το παλιό (εικ.7-8). Εδώ ο θεραπευτικός Απόλλων συνδυάστηκε με τον Ασκληπιό, του οποίου η παράδοση είχε φθάσει νωρίς στην Επιδαυρία, και έγινε στο μύθο πατέρας του. Στην κοινή αυτή λατρεία – όπου υπερίσχυσε ως θεός της υγείας ο Ασκληπιός – **συνδυάστηκαν δύο, μαγικοί πάντα, τρόποι αναζήτησης του πολυτιμότερου αγαθού για τον άνθρωπο, της υγείας:**

εικ.6β (πάνω)

εικ.7 (κάτω)

**1^ο
ΜΕΡΟΣ**

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

εικ.8

1ο
ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

εικ.9

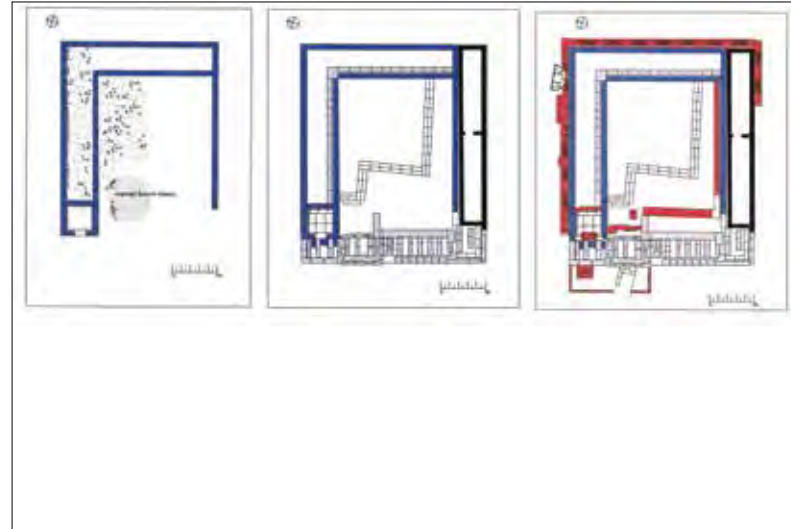
εικ. 10

Ο ένας ήταν η παλιά πρακτική από το ιερό του Απόλλωνα, δηλαδή της θυσίας και της **μετάληψης** της θείας τροφής, η οποία λάμβανε χώρα αρχικά σε ένα περίπλοκο κτίριο με πολλές φάσεις, που εξελίχθηκε γύρω από ένα βωμό τέφρας με οικίσκο για την προσφορά γεύματος στο θεό και απλές στοές γύρω για τους πιστούς που λάμβαναν μέρος στο δείπνο. Σε παραστάσεις αυτής της διαδικασίας από το Ασκληπιείο βλέπουμε την προσφορά της θυσίας ή, με μεγαλύτερη αμεσότητα, της τροφής που δίνεται νοερά στο θεό πάνω στο βωμό (εικ.9). Ο δεύτερος μαγικός τρόπος απόκτησης της υγείας που χαρακτήριζε τον Ασκληπιό, ήταν μια πολύ πιο άμεση συνάντηση με το θεό, η **εγκοίμηση** (εικ.10). Ο ασθενής, αφού θυσίαζε, κοιμόταν σε ειδικό χώρο για να τον επισκεφθεί στο όνειρό του ο θεός και να τον γιατρέψει είτε με επέμβαση, ή δίνοντάς του φάρμακο, ή υποδεικνύοντας τη θεραπεία, ή τέλος στέλλοντάς να ενεργήσει αντ' αυτού ένα ιερό του ζώο. Τα οικοδομήματα στο ιερό ζωντανεύουν και τους δυο αυτούς πόλους της λατρείας: Τη θυσία και τη μετάληψη (εικ.11α-β) εξυπηρετούσε στα πρώτα χρόνια του ιερού (7ος – 4ος π.Χ. αι.) ένας βωμός τέφρας όπως στο παλιό ιερό του Απόλλωνα, που περιβλήθηκε αργότερα με στοές για προστασία των πιστών που συμμετείχαν στο δείπνο. Την εγκοίμηση εξυπηρετούσαν λίγο βορειότερα ένα πηγάδι για τον καθαρό και μια μικρή στοά για τον θεραπευτικό ύπνο, τα λείψανα των οποίων βρέθηκαν κάτω από το μεταγενέστερο κτίριο του εγκοιμητηρίου. Σε ένα σκίτσο σημειώνονται οι πρώτες αυτές εγκαταστάσεις στο ιερό της πεδιάδας (εικ. 12). Αργότερα, την εποχή της ακμής του ιερού κατά τον 4ο π.Χ. αιώνα, δημιουργήθηκαν αντίστοιχες μνημειώδεις εγκαταστάσεις. Το **νερό** συνέχισε να παίζει τον καθαρτικό και ανανεωτικό ρόλο του στη θεραπεία. Εκτός από τα πηγάδια, όπως

εικ.11α

εικ. 11β

εικ. 12

1ο ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

αυτό στην είσοδο του ιερού και τις κρήνες στο εσωτερικό του (εικ. 13), έχουν διασωθεί μνημεία που κυριολεκτικά εικονοποιούσαν αυτό το ρόλο. Τέτοιο ήταν ένα χάλκινο άγαλμα του Ασκληπιού μπροστά στο ναό του θεού (εικ.14). Το χάλκινο άγαλμα λείπει βέβαια σήμερα, όμως η θέση του και η λειτουργία του αποκαθίστανται από τα σωζόμενα στοιχεία πάνω στη βάση και γύρω της. Το άγαλμα ήταν μια κρήνη. Το νερό διοχετευόταν μέσα του από μακριά με υπόγειο σωλήνα, έβγαινε και χυνόταν από τη φιάλη που κρατούσε ο θεός σε λεκάνη, και με υπόγειο πάλι λίθινο αυλάκι έφθανε στο λουτρό δίπλα στο άβατο-εγκοιμητήριο. Το λουτρό αυτό οι αρχαίοι το αναφέρουν ως Λουτρόν Ασκληπιού. Εκεί λούζονταν οι ασθενείς προτού μπουν στο Άβατο, **λούζονταν δηλαδή μέσα στο νερό που έβγαινε από τον ίδιο το θεό, μέσα σε αγίασμα θα λέγαμε σήμερα.**

1^ο ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

εικ. 13

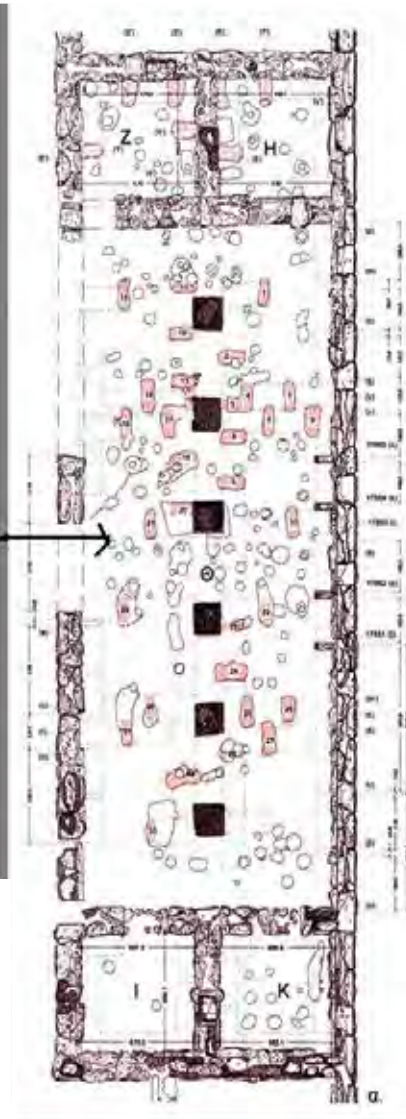
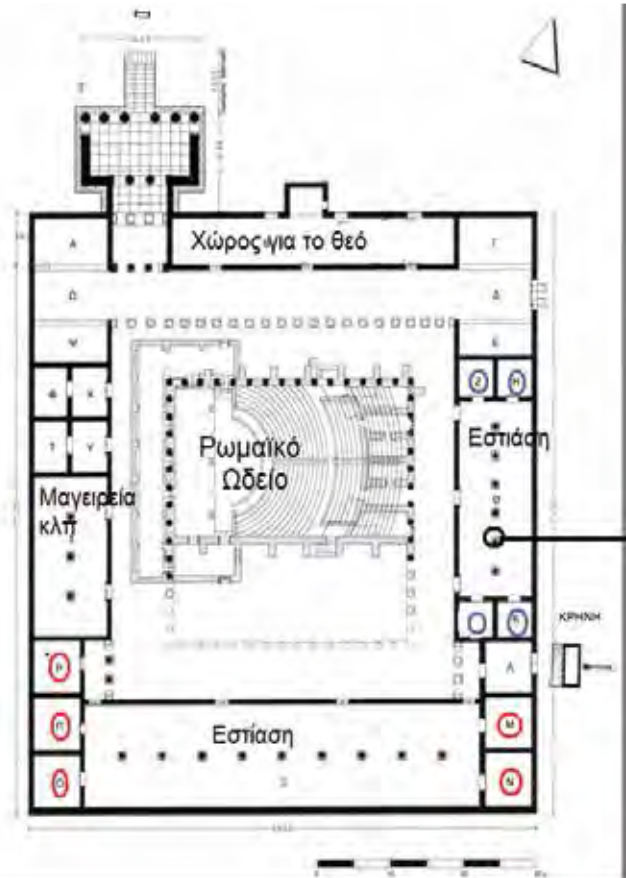

εικ. 15

εικ. 14

Την παλιά εγκατάσταση για τη φιλοξενία του θεού και για το δείπνο της **μετάληψης** αντικατέστησε ένα τεράστιο κτίριο περ. 6.000 μ² (**εικ.15**), στο οποίο έμπαινε κανείς μέσα από ένα μνημειώδες πρόπυλο. Στο κτίριο αυτό έφθανε η μεγάλη εορταστική πομπή των πιστών από την πόλη της Επιδαύρου. Τα λείψανά του διατηρούνται σχετικά καλά, και μας δίνουν μια εποπική εικόνα της τελετουργίας (**εικ.16**), αφού περιέχουν χώρο για την προσφορά στο θεό, αίθουσες με κλίνες – γιατί οι αρχαίοι έτρωγαν ανακεκλιμένοι – στοές και μαγειρεία. Βάσεις κλινών, λαξεύματα στο δάπεδο και ίχνη στους τοίχους δείχνουν ότι οι κύριοι χώροι εστίασης εξυπηρετούσαν 142 άτομα. Το κτίριο – όπως και ολόκληρο το ιερό – υπέστη εκτεταμένες καταστροφές από επιδρομές πειρατών τον 1ο π.Χ. αι-

- Μεγάλη ανατολική αίθουσα: 59 κλίνες
- Ανατολικά δωμάτια στα άκρα της: 28 κλίνες
- Νότια δωμάτια: 55 κλίνες
- **Σύνολο** 142 κλίνες

1^ο
ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

εικ. 16

1^ο ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

εικ. 17

ώνα, και μετά την αναμόρφωση του ιερού τον 2ο μ.Χ. αιώνα με χρήματα ενός Ρωμαίου συγκλητικού από τη Μικρά Ασία, του Αντωνίνου, το μεγαλύτερο μέρος της μεγάλης περίστυλης αυλής του κατέλαβε ένα Ωδείο, όπου πιθανώς μεταφέρθηκαν οι περισσότερες από τις λειτουργίες του κλασικού θεάτρου. Για την **εγκοίμηση** (εικ.17) χτίστηκε τον 4ο π.Χ. αιώνα μια μεγάλη στοά 73 περ. μ. μήκους, που οι επιγραφές χαρακτηρίζουν ως άβατον, δηλαδή ως χώρο, στον οποίο δεν μπορούσε να μπει ο μη μυημένος, αφού η θεουργική ίαση ήταν μυστήριο. Και μυημένοι ήταν μόνο οι ιερείς και οι ασθενείς, που με θυσίες, με νηστεία και με καθαρμούς προετοιμάζονταν να συναντήσουν στο άβατο το θεό. Ο μυστηριακός χαρακτήρας του κτιρίου, που δεν επέτρεπε στον μη μυημένο να δει τί συνέβαι-

εικ. 18

νε μέσα του φαίνεται και από τα ψηλά καλαίσθητα φράγματα ανάμεσα στους κίονες της πρόσοψης, που μιμούνται ξύλινα κιγκλιδώματα. Το κτίριο αυτό ενσωμάτωσε το αρχικό ιερό πηγάδι για τους καθαρμούς και διέθετε στο ισόγειο τμήμα δωμάτια για την παραμονή των ασθενών κατά το τελευταίο στάδιο της προετοιμασίας, όπου μπορούσαν πάνω σε στήλες να διαβάσουν αμέτρητα θαύματα του Ασκληπιού και να επιτύχουν με την αυθυποβολή τη συνδρομή της ψυχικής ευφορίας στη θεραπεία τους. Στο δυτικό του τμήμα συνεχιζόταν η στοά του ισογείου, και σε κλειστό υπόγειο από κάτω της κατακλίνονταν τελικά οι ασθενείς για το λυτρωτικό όνειρο (εικ.18). Για να καταλάβουμε το νόημα της θεουργικής αυτής ίασης πρέπει να θυμηθούμε τη μυθική ζωή του ίδιου του Ασκληπιού.

πιού. Ο θεός μόλις γεννήθηκε άρχισε να γιατρεύει τους θνητούς. Έφθασε μάλιστα στο να ανασταίνει κάποιους. Ο Άδης, παραπονέθηκε τότε στον αδελφό του το Δία, ότι με τις πράξεις του ο Ασκληπιός θα ανέτρεπε την ισορροπία του κόσμου. Ο Δίας ανταποκρίθηκε, κεραύνωσε τον Ασκληπιό, που χώθηκε έτσι στη γή. Τότε ο Απόλλων παραπονέθηκε με τη σειρά του για το φόνο του παιδιού του. Και ο Δίας βρήκε μια συμβιβαστική λύση. Ο Ασκληπιός θα συνέχιζε να ζει, μένοντας όμως στον Κάτω Κόσμο, απ' όπου θα μπορούσε να ασκεί το έργο της θεραπείας των ανθρώπων. **Ο Ασκληπιός ήταν επομένως ένα παιδί της μεγάλης θεάς της Φύσης, της Μητέρας Γης, η οποία τρέφει, δέχεται στο τέλος της ζωής τους και ανανεώνει τα πάντα.** Από αυτήν αντλούσε την ανανεωτική του δύναμη.

Ο μύθος λοιπόν του Ασκληπιού παρουσιάζει με τον πιο εύγλωπτο τρόπο το μυστικό της εγκοίμησης. **Η θεραπεία κατά τον ύπνο είναι μια μίμηση του θανάτου και της αναγέννησης.** Αυτός που κοιμάται μοιάζει με νεκρό, αυτός που ξυπνά αισθάνεται ανανεωμένος. Ο ύπνος είναι προσωρινός θάνατος, που φέρνει την αναγέννηση. Αυτή τη μοίρα υπέστη ο ίδιος ο θεός. Με το θάνατο ανέκτησε τη ζωηφόρο του δύναμη. Οι αρχαίοι είχαν προσωποποιήσει τον Ύπνο και το Θάνατο και τους θεωρούσαν αδελφούς (εικ. 19α). Στο Ασκληπιείο ο Ασκληπιός λατρευόταν μαζί με τον Ύπνο, σε ιδιαίτερο κτίριο, ως θεοί επιδόται, δηλαδή θεοί που χαρίζουν τα αγαθά στους ανθρώπους, όπως μας εξηγεί ο περιηγητής Πausanίας (εικ. 19β). Ο ασθενής λοιπόν πραγματοποιούσε κατά την εγκοίμηση μια μίμηση θανάτου με τον ύπνο, και αναγέννησης, απαλλαγής από τα κακά της ως τότε ζωής του, με την αφύπνιση. **Η αρχιτεκτονική του ιερού σχεδιάστηκε έτσι, ώστε να σκηνοθετεί αυτή τη σχέση του ύπνου και της θεραπείας με το**

εικ. 19α (πάνω)

εικ. 19β (κάτω)

10 ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

10
ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

εικ. 20 (πάνω)

εικ. 21 (κάτω)

θάνατο και το πέρασμα μέσα από τη γη.

Πώς το πέτυχε αυτό; Δίπλα από το άβατο κατασκευάστηκε ένα λαμπρό κυκλικό οικοδόμημα με υπόγειους διαδρόμους, η *θυμέλη* ή *θόλος* (εικ.20). Μετά το Ερέχθειο της Ακρόπολης είναι το πιο κομψό οικοδόμημα της κλασικής αρχαιότητας, με πλούσιο πλαστικό και γραπτό διάκοσμο. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτού του διακόσμου είναι τα φατνώματα της οροφής του κυκλικού πτερού της (εικ.21). Το κτίριο αυτό περιβαλλόταν με μυστήριο στα χρόνια της ακμής του ιερού. Το όνομα θόλος οφειλόταν στο κυκλικό σχήμα του, ενώ το *θυμέλη*, που σημαίνει βωμός – από το θύω – απέδιδε τη λειτουργία του. Η απεικόνισή του σε νομίσματα της Ρωμαϊκής εποχής, με μια ιέρεια μέσα, η οποία κρατεί οινοχόη, δείχνει ότι μέσα στη θόλο γίνονταν αναίμακτες προσφορές, που ξέρουμε ότι προορίζονταν για πνεύματα του Κάτω Κόσμου. Τον πραγματικό χαρακτήρα του κτιρίου αποκαλύπτουν μεταγενέστεροι συγγραφείς, οι οποίοι μιλούν για τάφο του Ασκληπιού. Η θόλος επομένως, με τους μαιανδροειδείς υπόγειους διαδρόμους της απεικόνιζε την υπόγεια κατοικία του θεού, από την οποία αυτός ενεργούσε τη θεραπεία. Γι' αυτό και η οροφή του υπογείου της θόλου σχεδιάστηκε ακριβώς στο ίδιο επίπεδο με την οροφή του υπογείου του αβάτου δίπλα της, όπου γινόταν η εγκοίμηση (εικ.22). Έτσι η αρχιτεκτονική οδηγούσε τον ασθενή να συναντήσει για τη σωτηρία του το θεό στο ζωηφόρο χώρο του, μέσα στη γη.

Γρήγορα ο Ασκληπιός, έστω και χθόνιος, επιβλήθηκε ως θεός, και μάλιστα ο πιο φιλόνητος. Ήταν λοιπόν φυσικό να αποκτήσει ναό και βωμό ανάλογο με των άλλων θεών. Στο ναό του, που χτίστηκε νωρίς τον 4ο π.Χ. αι., προσευχόταν μπροστά στο χρυσελεφάντινο άγαλμά του ο ικέτης του, προτού κατακλιθεί για να τον συναντήσει στο όνειρό του. Γύρω

εικ. 22 (πάνω)

εικ. 23 (κάτω)

στο 300 π.Χ. το κέντρο του ιερού παρουσίαζε περίπου την εικόνα που δείχνει μια γραφική του αποκατάσταση (εικ.23). Για να συμπληρώσουμε την εικόνα της θεουργίας στην υγεία που επικρατούσε στο ιερό πρέπει να το φαντασθούμε γεμάτο με ευχαριστήρια αναθήματα που εικόνιζαν τα θεραπευμένα μέλη των ασθενών, και με πίνακες στους οποίους αναγράφονταν θαυματουργές ιάσεις (εικ.24). Αναφέρεται εδώ ως παράδειγμα μια από τις σωζόμενες ιάσεις από τον 4ο π.Χ. αιώνα σε μετάφραση: «Ένα βουβό παιδί προσέφυγε με τον πατέρα του στον Ασκληπιό. Κατά τις προκαταρκτικές θυσίες και κάποιες άλλες ιεροτελεσσίες ο ιερέας μέσα στο ναό ρώτησε τον

1^ο ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

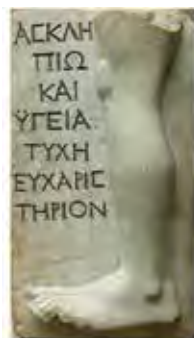
ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

1^ο
ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

Ανάθημα από την Επίδαυρο στο Βρετανικό Μουσείο, ευχαριστία για τη θεραπεία ποδιού. 2^{ος} μ.Χ. αι.

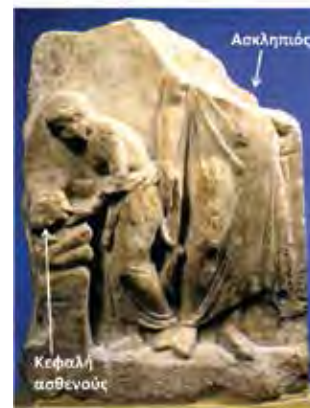

Στήλη του 4^{ου} π.Χ. αι. από το Ασκληπιείο της Επίδαυρου επιγεγραμμένη με θαύματα του Ασκληπιού

εικ. 24

πατέρα του αν υποσχόταν ότι θα πληρώσει τα ίατρα μέσα σε ένα χρόνο. Ξαφνικά όμως απάντησε το παιδί: Υπόσχομαι. Έκπληκτος ο πατέρας ζήτησε από το γιό του να το επαναλάβει κι αυτός το έκαμε. Έφυγαν γιατρεμένοι».

Όμως ο θεός δεν λειτουργούσε μόνος στο ιερό. Οι ιερείς στο Ασκληπιείο αποκαλούσαν τους εαυτούς τους *υπηρέτες του θεού*. Συνόδευαν τους ασθενείς στο Άβατο και είναι βέβαιο, αν και δεν λεγόταν, ότι επενέβαιναν πρακτικά στη θεραπεία τους. Η εμπειρία που αποθησαύριζε το ιερατείο από τα περιστατικά ασθενειών τα οποία αντιμετώπιζε, με την παρατήρηση συμπτωμάτων και ανάρρωσης, οδήγησε από νωρίς και σταδιακά στην έλλογη ιατρική αντιμετώπιση της αρρώστιας, δηλαδή στην πρακτική και τέλος στην επιστημονική ιατρική. Ο πατέρας της επιστημονικής ιατρικής, ο Ιπποκράτης, έμαθε την ιατρική στις αρχές του 5ου π.Χ. αιώνα κοντά στον πατέρα του τον Ηρακλείδη, που ήταν ιερέας του Ασκληπιού στην Κω.

Σκηές εγκοίμησης, όπου ο Ασκληπιός παρίσταται αλλά ο ιερέας εφαρμόζει τη θεραπεία

Ανάγλυφα από το Ασκληπιείο της Αθήνας, 4^{ος} π. Χ. αι.

εικ. 25

Στην Επίδαυρο η ανθρώπινη βοήθεια και μάλιστα επεμβατική, χειρουργική, διαφαίνεται ήδη μέσα από την εξιστόρηση κάποιων θαυμάτων του θεού. Το πιο χαρακτηριστικό τέτοιο θαύμα ανάγεται μάλιστα από τους συγγραφείς ήδη στον 5ο π.Χ. αιώνα: «Μια γυναίκα έπασχε από ταινία. Όταν και οι πιο έμπειροι γιατροί έχασαν τις ελπίδες τους να τη θεραπεύσουν, ήλθε στην Επίδαυρο και παρακάλεσε τους θεούς να την ελευθερώσουν από το κακό. Και επειδή ο θεός έλειπε από την έδρα του, οι ιερείς την έβαλαν πρώτα να κοιμηθεί στο χώρο στον οποίο ο θεός συνήθιζε να φροντίζει τους ικέτες του. Όταν λοιπόν κοιμήθηκε η γυναίκα, αυτοί έκαμαν αυτά που βοηθώντας το θεό έβλεπαν να επιφέρουν την ίαση. Έτσι, αφού έκοψαν το κεφάλι της, ένας εξ αυτών έχωσε το χέρι του στην κοιλιά της και έβγαλε την ταινία. Οι προσπάθειές τους όμως να ξαναβάλουν το κεφάλι στη θέση του, και να αποκαταστήσουν την προσαρμογή του στο σώμα απέτυχαν. Εν τω μεταξύ ο θεός επέστρεψε, και αφού τους

επιίμψε, γιατί επιχειρήσαν να κάμουν πράγματα που υπερβαίνουν την ανθρώπινη τέχνη και δύναμη, ο ίδιος, με τη θεία του και άρρητη δύναμη, και το κεφάλι έβαλε στο σώμα και την γυναίκα αποκατέστησε». Ο ρόλος των υπηρετών - βοηθών του θεού, ακόμη και σε περιπτώσεις με δύσκολες επεμβάσεις, διαφαίνεται εδώ σαφώς μέσα από το περίβλημα της θεουργικής θεραπείας. Άλλωστε και κάποιες παραστάσεις από το Ασκληπιείο της Αθήνας, που ιδρύθηκε από το επιδαύριο ιερό, δείχνουν το θεό, διακρινόμενο από το υπερφυσικό του μέγεθος, να παρίσταται κατά την εγκοίμηση, ενώ την ουσιαστική δουλειά την κάνει ο ιερέας (εικ.25). Τα ιατρικά εργαλεία και τα κύπελλα φαρμάκων που προέρχονται από τους χρόνους της ακμής του ιερού είναι άλλωστε αψευδείς μάρτυρες της ανθρώπινης βοήθειας στο έργο του θεού (εικ.26).

Έτσι το Ασκληπιείο της Επιδαύρου επιβλήθηκε ήδη από τον 5ο π.Χ. αιώνα ως το πιο σεβάσιμο θεραπευτικό κέντρο στον αρχαίο κόσμο και διέδωσε τη λατρεία και τις πρακτικές του θεού σε όλη την περιοχή της Μεσογείου. Περί τα 170 ιερά του Ασκληπιού, απλωμένα από τη Μικρά Ασία και την Αφρική μέχρι τη Δυτική Μεσόγειο – από τα οποία είναι σημειωμένα στο σχετικό χάρτη (εικ.27) μόνο κάποια από τα πιο σημαντικά – σεμνύνονταν ότι είχαν άμεσα ή έμμεσα ιδρυθεί από την Επιδαυρο, πολλά μάλιστα με τον ισχυρισμό ότι ο ίδιος ο θεός, με τη μορφή του ιερού του ζώου, του φιδιού, είχε έλθει στον καινούργιο τόπο. Αυτός ήταν π.χ. ο μύθος των Ασκληπιείων του Πειραιά και της Αθήνας, αλλά και του Ασκληπιείου της Ρώμης που ανάγεται στο 292 π.Χ. Στη Ρώμη έλεγαν ότι όταν χτύπησε λοιμός την πόλη αντιπροσωπεία συγκλητικών επισκέφθηκε για συμβουλή το Ασκληπιείο της Επιδαύρου. Ο θεός σύρθηκε αντί απάντησης με μορφή φιδιού από το ιερό μέχρι το πλοίο τους. Αυτοί τον αναγνώρισαν και σάλπαραν

Ιατρικά εργαλεία και κύπελλα φαρμάκων από την Επίδαυρο, 4^{ος} π. Χ. αι.

εικ. 27 (κάτω)

εικ. 26 (πάνω)

1^ο ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

1^ο
ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

για τη Ρώμη. Όταν ανέπλεαν τον Τίβερι το φίδι γλίστρισε στο νερό και αποβιβάσθηκε στο νησάκι του Τίβερη, εκεί που αυτός διασχίζει την πόλη. Οι Ρωμαίοι έχτισαν εκεί το ιερό του θεού και σε ανάμνηση του τρόπου ίδρυσης έδωσαν στο νησί τη μορφή πλοίου (εικ.28). Η συνέχεια αυτού του ιδρύματος της Επιδαύρου είναι εκπληκτική. Το ιερό έγινε νοσοκομείο, το οποίο λειτουργεί μέχρι σήμερα. Το κεντρικό του κτίριο σώζει ακόμα στη βάση του την πλώρα του πέτρινου πλοίου. Το σημερινό νοσοκομείο διοικείται από το τάγμα των μοναχών που ονομάζεται *Fatebene Fratelli*, που σημαίνει *Αδελφοί Κάνετε το Καλό*, και θυμίζει αμέσως τους επιδότες θεούς της Επιδαύρου, που όπως έλεγαν οι αρχαίοι, έδιναν τα καλά στους

ανθρώπους.

Είδαμε ήδη ότι η θεουργική ιατρική στα ιερά από νωρίς οδηγούσε στην πρακτική της εφαρμογή από τους ανθρώπους. Από τον 2ο π.Χ. αιώνα και εξής, ιδίως όμως από τους πρώτους αιώνες μετά το Χριστό, και ο ίδιος πλέον ο Ασκληπιός αλλάζει τον τρόπο θεραπείας ή, με άλλα λόγια, η πρακτική ή και επιστημονική ιατρική που αναπτύχθηκε από τους βοηθούς του εκφράζεται πλέον μέσα από τις συμβουλές που δίνει ο θεός στο όνειρο. Η ανθρώπινη ιατρική αντλεί τώρα από το κύρος του θεού και ασκείται στο όνομά του. Χαρακτηριστική της αλλαγής είναι η ευχαριστήρια στήλη που ανέθεσε στην Επίδαυρο ένας φιλάσθενος από τη Μικρά Ασία, μετά την ανάρ-

εικ. 28

εικ. 29α-β

εικ. 30

ρωσή του (εικ.29Α). Σ' αυτήν αναφέρεται στις διάφορες θεραπείες που του υπαγόρευσε ο θεός μέσα από όνειρα: Του υπέδειξε να γυμνάζεται με τρέξιμο και περιπάτους, να κάνει ψυχρό και θερμό λουτρό και λασπόλουτρα. Του έδωσε δίαιτα που περιελάμβανε ψωμί, τυρί, σέλινα με μαρούλι και γάλα με μέλι, παρατηρώντας ότι το μέλι θα τον βοηθούσε να χωνέψει καλύτερα το γάλα. Για τον πονοκέφαλο του είπε να παίρνει άνηθο με λάδι, και για τις αμυγδαλές να κάνει γαργάρες με κρύο νερό. Τέλος του συνέστησε να διαβάζει στη βιβλιοθήκη. Αλλά και άλλα ευχαριστήρια κείμενα προς το θεό που σώθηκαν στο Ασκληπιείο τεκμηριώνουν πραγματικές επεμβάσεις στο ιερό, όπως η θεραπεία από καρκίνο (εικ.29Β), που αναφέρεται σε στήλη από τον 3ο μ.Χ. αιώνα. Όπως φαίνεται άλ-

εικ. 31

λωστε από τις οδηγίες του θεού που μόλις αναφέρθηκαν, το νερό δεν ήταν πια μόνο μέσο καθαρισμού, αλλά με τα λουτρικά συγκροτήματα που κατασκευάστηκαν στο ιερό (εικ.30) αποτελούσε ενεργό εργαλείο της θεραπείας, όπως και το στάδιο αποτελούσε εργαλείο για τη γύμναση των ασθενών, και η βιβλιοθήκη που απέκτησε το ιερό αποτέλεσε τόπο της μελέτης που συνιστούσε το ιερατείο στους ασθενείς.

Τον ίδιο δρόμο εκκοσμίκευσης της θεραπείας του σώματος ακολούθησε στην Επίδαυρο και η θεραπεία της ψυχής. Οι ύμνοι και τα τελετουργικά δρώμενα που παρακολουθούσαν οι πιστοί στα θρησκευτικά κτίρια, όπως στο εστιατόριο, στο στάδιο και ασφαλώς από τον 4ο π.Χ. αι. και στο περίφημο θέατρο του ιερού (εικ.31), και που αναφέρονταν στη δόξα και

10 ΜΕΡΟΣ

ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

1^ο
ΜΕΡΟΣ

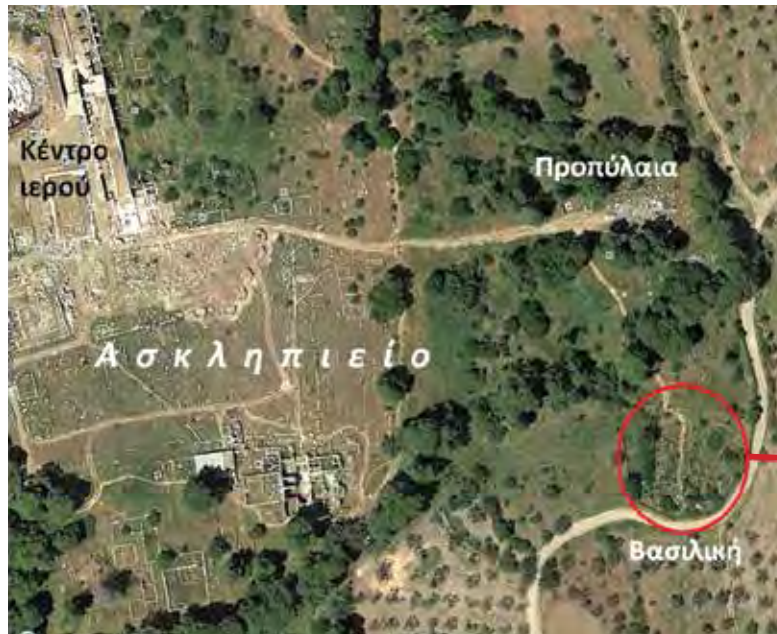
ΤΟ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΟ
ΙΕΡΟ
ΤΟΥ
ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
ΜΑΛΕΑΤΑ
ΚΑΙ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ:

ΕΝΑ
ΜΟΝΑΔΙΚΟ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

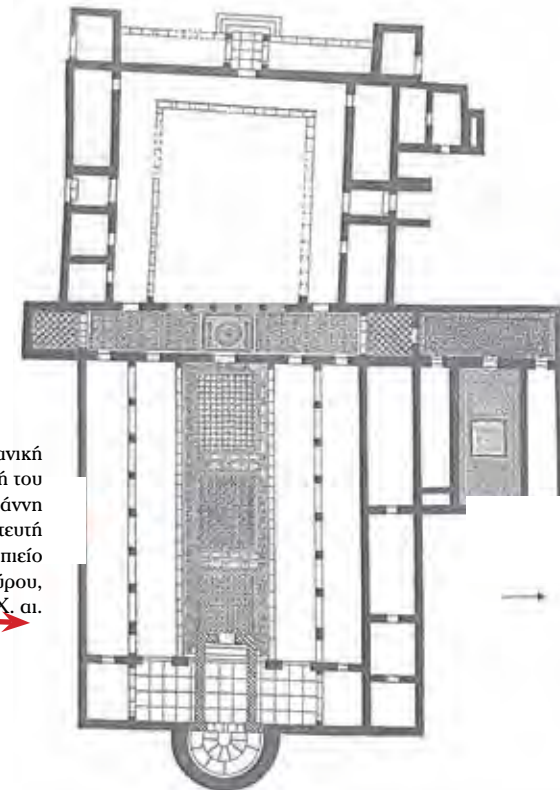
τη λυτρωτική ιστορία του θεού συνέβαλλαν με την προβολή του θείου παραδείγματος στην πράυνση του πνεύματος και κινητοποιούσαν την ψυχική ενέργεια, που αποτελούσε βασικό παράγοντα της θεραπείας. Η επίδραση που είχε και έχει στην ψυχική υγεία το θέατρο, όπου προβάλλονται παραδειγματικά προβλήματα και λύσεις στη ζωή, και που σήμερα ανακάλυψε ξανά η σύγχρονη δραματοθεραπεία, ήταν ήδη εργαλείο θεραπείας ψυχικών νόσων για τους αρχαίους γιατρούς.

Όμως, παρά την εκκοσμίκευση της ιατρικής τέχνης, η εξάρτηση της υγείας από το θεό έμεινε ζωντανή στην Επίδαυρο και μετά το τέλος του αρχαίου κόσμου. Στις αρχές του 5ου μ.Χ. αιώνα, δίπλα στην είσοδο του αρχαίου ιερού χτίστηκε μια μεγάλη, πεντάκλιτη βασιλική (εικ.32), στην οποία, και στα

ερείπιά της αργότερα, λατρεύθηκε συνεχώς, μέχρι την εποχή των πρώτων ανασκαφών στο χώρο γύρω στο 1900, ο Άγιος Ιωάννης ο Νηστευτής. Αυτός ήταν ο Πρόδρομος, που γιορτάζεται με νηστεία στις 29 Αυγούστου και συνδυάσθηκε με τον αγιοποιηθέντα Ιωάννη, πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως κατά τον 6ο μ.Χ. αι., που γιορτάζεται στις 2 Σεπτεμβρίου. Αυτός ο Άγιος Ιωάννης εξάιρεται στο συναξάριό του για τα θαύματά του και τις ιάσεις των πιστών, ακόμη και για την έγερση νεκρών. Η θεουργία στην Επίδαυρο είχε πολύ βαθιές ρίζες για να ξεχαστεί με τον θάνατο της αρχαίας θρησκείας.

Χριστιανική
βασιλική του
Αγίου Ιωάννη
του Νηστευτή
στο Ασκληπιείο
της Επιδαύρου,
5ος μ.Χ. αι.

εικ. 32

Το 1984 συστάθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού η διεπιστημονική Ομάδα Εργασίας για τη Συντήρηση των Μνημείων Επιδαύρου (ΟΕΣΜΕ), η οποία σύντομα μετονομάστηκε σε Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου (ΕΣΜΕ). Η Επιτροπή συγκροτήθηκε επαμελής από τον καθηγητή Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Βασίλη Λαμπρινουδάκη ως Πρόεδρο, τον καθηγητή Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου Χαράλαμπο Μπούρα, τον αρχιτέκτονα και μετέπειτα διάδοχο του Μπούρα στην έδρα του Πολυτεχνείου Μανόλη Κορρέ, τον Δρ. Πολιτικό μηχανικό Κώστα Ζάμπα, τον αρχιτέκτονα Α. Παπανικολάου, την προϊσταμένη της τοπικής Εφορείας Αρχαιοτήτων Δρ. Αικ. Δημακοπούλου και τον Διευθυντή Αρχαιοτήτων του ΥΠ.ΠΟ Ι. Τζεδάκη. Αλλαγές στη σύνθεση έγιναν κατά καιρούς (συμμετείχε ο εκάστοτε προϊστάμενος της τοπικής Εφορείας: Φ. Παχύγιαννη, Ε. Σπαθάρη, Α. Μάντης, Ζ. Ασλαματζίδου, Α. Μπανάκα, Α. Παπαδημητρίου) και, ανάλογα με τις ανάγκες κατά την εξέλιξη των έργων, ένας χημικός μηχανικός (Ν. Μπελογιάννης, Κ. Κουζέλη, Β. Ηλιάδου) και ένας ή δύο αρχαιολόγοι (Λ. Κολώνας, Α. Καραπαναγιώτου, Στ. Κατάκης). Η θητεία και το έργο της Επιτροπής έληξαν τον Δεκέμβριο του 2015.

Μέσα στα χρόνια αυτά πραγματοποιήθηκε σημαντικότερο έργο μελετών, συντήρησης, αναστήλωσης και διαμόρφωσης στο μνημειακό σύνολο του Ασκληπιείου και του ιερού του Απόλλωνος Μαλέατα. Μια από τις πρώτες ενέργειες ήταν η ενοποίηση του αρχαιολογικού χώρου με την κατάργηση του αυτοκινητόδρομου, ο οποίος περνούσε ανάμεσα στο στάδιο και το υπόλοιπο ιερό, κόβοντάς το σε δύο μέρη με χωριστές περιφράξεις (εικ.33).

εικ. 33

Το έργο της Επιτροπής απέβλεψε εξ αρχής στην αποκατάσταση της τρίτης διάστασης (του ύψους) στον εντελώς επίπεδο ερειπιώνα του Ασκληπιείου. Για τον σκοπό αυτό επελέγησαν μνημεία που συνδύαζαν δύο κριτήρια: α) κεντρική θέση στο ιερό με σημαντική λειτουργία στην αρχαία λατρεία και β) σχετικά καλά σωζόμενο υλικό, που θα επέτρεπε μερική τους αποκατάσταση. Αυτά ήταν το **Άβατο (Εγκοιμητήριο)**, η **Θόλος (Θυμέλη)** και το **Τελετουργικό Εστιατόριο**. Συντάχθηκαν οι σχετικές μελέτες από τους αρχιτέκτονες μηχανικούς Ι. Μαυρομματίδη, Γ. Αναστασιάδη και Σ. Κυριάκη και με την επίβλεψη των ιδίων και της Επιτροπής εκτελέσθηκε ένα θεαματικό έργο αναστήλωσης στο βαθμό που επέτρεπε το σωζόμενο υλικό.

εικ. 34

Χαρακτηριστική είναι η σύγκριση της κατάστασης που παρέλαβε η Επιτροπή τα ερείπια της **Στοάς του Αβάτου** και της σημερινής εικόνας του μνημείου (**εικ.34**) ή της κατάστασης στην οποία βρίσκονταν τα τεμάχια των φραγμάτων της στοάς και της επανατοποθέτησης μετά από συμπλήρωσή τους μεταξύ των κίωνων της πρόσοψής της (**εικ.35**).

Η αποκατάσταση της **Θόλου** (όπου το πρώτο διάστημα εργάστηκε ο αρχιτέκτων Ι. Σβώλος) ήταν μια ιδιαίτερα επίπονη εργασία, μελέτης του διάσπαρτου υλικού στο χώρο και στο μουσείο, κατασκευής ειδικών ανυψωτικών συστημάτων και κυρίως αναζήτησης του κατάλληλου λίθου για την συμπλήρωση-αποκατάσταση των διαφόρων μερών του μνημείου από

εικ. 35

πώρο, μαύρο λίθο και μάρμαρο. Από την κακή κατάσταση που παρέλαβε η Επιτροπή το ερείπιο και τα διάσπαρτα μέλη του, και μέσα από διάφορα στάδια, το πρόγραμμα έφθασε μέχρι την ολοκλήρωση της αποκατάστασης της κρηπίδας, μικρού μέρους του τοίχου του σπικού, του στυλοβάτη της εσωτερικής κορινθιακής κιονοστοιχίας, καθώς και των προβλεπομένων από την μελέτη για αναστήλωση δύο κίωνων της εξωτερικής δωρικής κιονοστοιχίας (**εικ.36**). Στο έργο της Επιτροπής που έληξε είχε όμως συμπεριληφθεί η απόκτηση πολύτιμων στοιχείων για συνέχεια της αναστήλωσης προς την κατεύθυνση της πραγματοποίησης του πλήρους προγράμματος που προβλέπει η σχετική εγκεκριμένη μελέτη (**εικ.37**).

Στο **τελετουργικό εστιατόριο** αποκαταστάθηκε η αναβάθρα και η κρηπίδα καθώς και μέρος του **μνημειώδους προτύλου** του κτηρίου, καθιστώντας το επιβλητικό αυτό ναόσχημο οικοδόμημα το κύριο στοιχείο ανάκτησης της τρίτης διάστασης στο κέντρο του ιερού (**εικ.38**). Έγινε όμως και μια λιγότερο εμφανής αλλά σωτήρια για το μνημείο κοπιώδης εργασία, η στερέωση των επί τόπου αλλά και η ανασύνθεση με διεσπαρμένα τεμάχια των ρηγματωμένων από τους παγετούς ασβεστολιθικών ορθοστατών των τοίχων του κτηρίου του εστιατορίου (**εικ.39**).

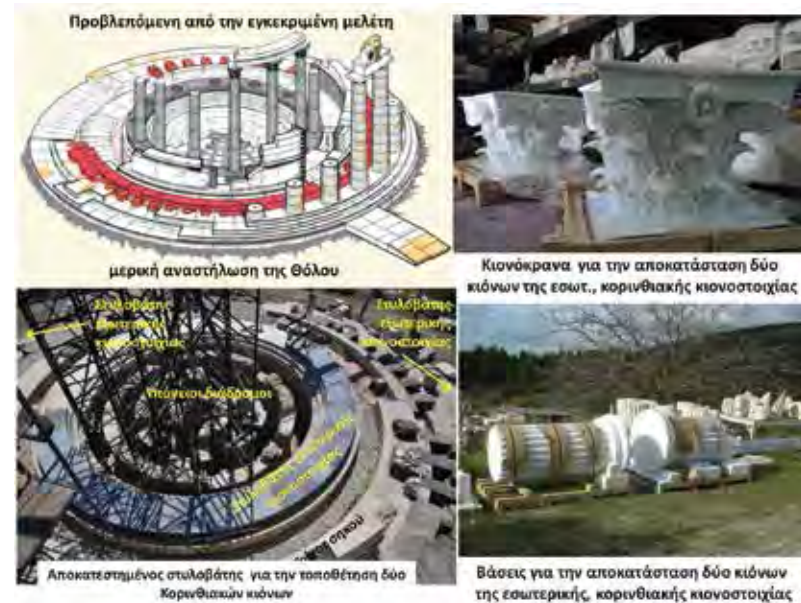
Αργότερα στον προγραμματισμό της η Επιτροπή πρόσθεσε και άλλα έργα των οποίων ωρίμασαν οι μελέτες: Στο ιερό

εικ. 36

του Απόλλωνος Μαλεάτα, όπου άλλωστε είχαν γίνει ευρείες αποκαταστάσεις με πρόγραμμα της Αρχαιολογικής Εταιρείας (**εικ.40**), αποκαταστάθηκε ο βάρβαρα κατεστραμμένος τον 1ο π.Χ. αι. από επιδρομείς, με διεσπαρμένο αλλά διατηρημένο όμως το αρχαίο του υλικό, κλασικός βωμός του Απόλλωνος Μαλεάτα (**εικ.41**). Παράλληλα δρομολογήθηκε η αποκατάσταση του μεγάλου αναλήμματος που συγκρατούσε την πλατεία του ιερού στη βόρεια πλαγιά του λόφου (**εικ.42**).

Ένα άλλο μεγάλο έργο που ολοκληρώθηκε ήταν η αποκατάσταση του σταδίου του ιερού (**εικ.43**). Ο χώρος αυτός χρησιμοποιείται ήδη για διάφορες εκδηλώσεις. Στο θέατρο του ιερού αποκαταστάθηκε η ακραία δυτική κερκίδα του άνω δι-

εικ. 37

ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΟ ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΟ

1984:
Το πρόπυλο του εστιατορίου
πριν την επέμβαση

2015:
Το πρόπυλο του εστιατορίου
αναστηλωμένο.

εικ. 38

εικ. 39

1974: Το τέμενος των Μουσών και η κατοικία των ιερέων πριν από τις εργασίες στο ιερό

1990: Το τέμενος των Μουσών και η κατοικία των ιερέων μετά τις εργασίες αποκατάστασης

Αποκατεστημένο τμήμα του λουτρού της κατοικίας

20 ΜΕΡΟΣ

Η
ΦΡΟΝΤΙΔΑ
ΤΩΝ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΗΝ
ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ
ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑ

2^ο
ΜΕΡΟΣ

Η
ΦΡΟΝΤΙΔΑ
ΤΩΝ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΗΝ
ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ
ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑ

εικ. 41

Τα ερείπια του κλασικού βωμού του Απόλλωνος Μαλεάτα
πριν από την επέμβαση

Ο κλασικός βωμός του Απόλλωνος Μαλεάτα
αποκατεστημένος

εικ. 42

Το μεγάλο ανάλλημα του ιερού του Απόλλωνος Μαλεάτα

2015: Εργασίες καθαρισμού στο μεγάλο ανάλλημα

Το στάδιο πριν (1984) και μετά την επέμβαση

Η βόρεια πλευρά του σταδίου

2^ο
ΜΕΡΟΣ

Η
ΦΡΟΝΤΙΔΑ
ΤΩΝ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΗΝ
ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ
ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑ

2^ο
ΜΕΡΟΣ

Η
ΦΡΟΝΤΙΔΑ
ΤΩΝ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΗΝ
ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ
ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑ

ΘΕΑΤΡΟ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ
ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ

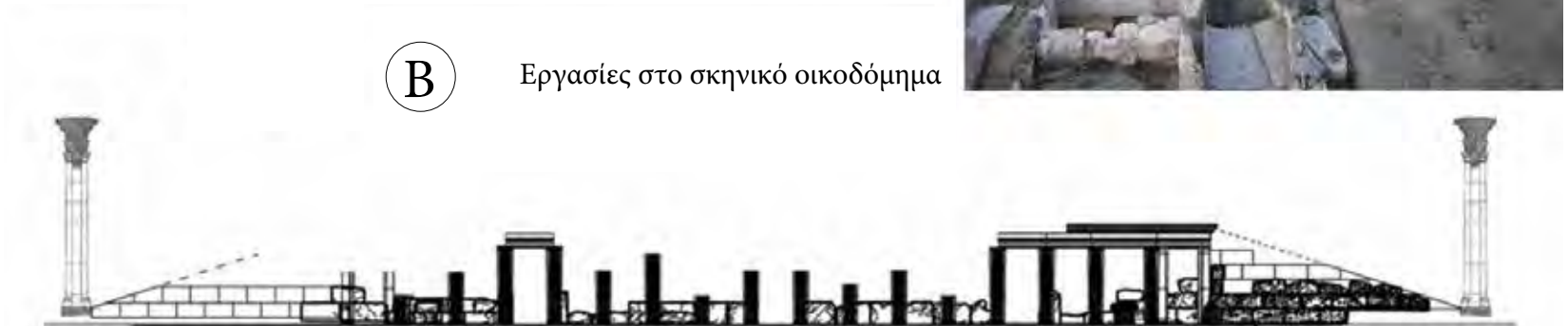
Η ακραία δυτική κερκίδα του άνω διαζώματος και ο δυτικός πυλώνας του θεάτρου κατά τις εργασίες αποκατάστασης και μετά

Α

Β

Εργασίες στο σκηνικό οικοδόμημα

αζώματος και ανασυντέθηκε με άρση των προβλημάτων από την παλιά αναστήλωση και των νεωτέρων φθορών ο δυτικός πυλώνας του (μελέτη και επίβλεψη από τον αρχιτέκτονα Κωνσταντίνο Μπολέτη) (εικ.44Α). Επίσης ανατάχθηκε η διαταραγμένη ανώτατη σειρά εδωλίων του επθεάτρου και μετά από νεώτερη έρευνα στο σκηνικό οικοδόμημα συντάχθηκε μελέτη μερικής του αποκατάστασης (μελέτη και επίβλεψη πολ. μηχανικός Ευ. Καζολιάς) (εικ.44Β).

Η Επιτροπή δεν μπορούσε να αγνοήσει τον ναό του Ασκληπιού, κεντρικό οικοδόμημα στο ιερό, μολονότι τα λείψανά του έφθασαν ως εμάς ιδιαίτερα πτωχά. Φρόντισε για την αποκατάσταση της ευθυτηρίας του κυρίου και του πρώτου αναβαθ-

μού της κρηπίδας του, καθιστώντας τουλάχιστο την κάτοψή του αναγνώσιμη από τον επισκέπτη. Παράλληλα εντοπίσθηκαν και συγκεντρώθηκαν για μελέτη διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη της ανωδομής του ναού. Ήδη παρατηρήσεις των μηχανικών Αναστασιάδη και Καζολιά αφήνουν να διαφανεί η δυνατότητα αναστήλωσης ενός κίονα στην πρόσοψη, ώστε και το μνημείο αυτό να αναδείξει την τρίτη του διάσταση (εικ.45). Μετά το 2015 το έργο συνεχίζεται από την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας. Οι δυνατότητες περαιτέρω βελτίωσης της εικόνας του ιερού είναι εμφανείς με όσα εκτέθηκαν εδώ. Αρκεί να υπάρξει η δέουσα χρηματοδότηση, την οποία είναι αυτονόητο ότι αξίζει ο μοναδικός αυτός χώρος.

20
ΜΕΡΟΣ

Η
ΦΡΟΝΤΙΔΑ
ΤΩΝ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΗΝ
ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ
ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΙΑ

εικ. 45

Η κατάσταση διατήρησης των ερειπίων του ναού του Ασκληπιού μετά τον καθαρισμό τους

Ο ναός του Ασκληπιού μετά τις εργασίες αποκατάστασης του πρώτου αναβαθμού

Δυνατότητα αναστήλωσης ενός κίονα της περιστασης του ναού του Ασκληπιού στην πρόσοψη του κτιρίου

